

**ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН
РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ**

**E-BULLETIN
REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA**

Supplementum I

Доклади от Националната научна конференция
„100 години Ньойски договор: Национални измерения
и отражението им върху София и Софийско“

Proceedings of the National Scientific Conference
“100 years of the Treaty of Neuilly: National dimensions
and their impact on Sofia and the Sofia Region”

**Издателство на Регионален исторически музей – София
Publishing of Regional History Museum – Sofia**

София 2023

**„Е-бюлетин“ е периодично научно електронно издание на
Регионален исторически музей – София**

**“E-Bulletin” is a periodical scientific electronic edition of
Regional History Museum – Sofia**

Съставители

д-р Александър Станев (РИМ–София)
Цветозар Йотов (РИМ–София)

Отговорен редактор

Цветозар Йотов (РИМ–София)

Редакционна колегия

доц. д-р Венета Ханджийска-Янкулова
(РИМ–София)
гл. ас. д-р Илиана Борисова-Кацарова
(СУ „Св. Климент Охридски“)
д-р Марио Филипov (РИМ–София)
Елена Николова (РИМ–София)

Техническо оформление

Светлана Чолакова

Editors

Alexander Stanev, PhD (RHM–Sofia)
Tzvetozar Yotov (RHM–Sofia)

Editor-in-chief

Tzvetozar Yotov (RHM–Sofia)

Editorial Board

Veneta Handzhiyska-Yankulova,
Assoc. Prof., PhD (RHM–Sofia)
Iliana Borisova-Katsarova, Chief Assist.
Prof., PhD (SU “St. Kliment Ohridski”)
Mario Filipov, PhD (RHM–Sofia)
Elena Nikolova (RHM–Sofia)

Layout

Svetlana Cholakova

**Издавателство на Регионален исторически музей – София
Publishing of Regional History Museum – Sofia**

ISSN 2603-4247

**Изисквания към авторите за подготовка на публикация / Requirements for authors
when preparing a publication: <https://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/requirements>**

Регионален исторически музей – София
Regional History Museum – Sofia

ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН E-BULLETIN

<http://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/>

<http://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/>

Suppl. I/2023

ISSN 2603-4247

СЪДЪРЖАНИЕ CONTENT

ВМЕСТО ПРЕДГОВОР

Цветозар Йотов

INTRODUCTION

Tsvetozar Yotov

.....7-14

ВОЙНАТА...

Александър Станев

THE WAR...

Alexander Stanev

.....15-26

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ РАННИТЕ ПАМЕТНИЦИ В ЧЕСТ НА ЗАГИНАЛИТЕ ВЪВ ВОЙНИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНО ОБЕДИНЕНИЕ (1912–1918 Г.) В СОФИЙСКА ОБЩИНА

Илия Мечков

OBSERVATIONS ON THE EARLY MONUMENTS IN HONOR OF THE PERISHED IN THE WARS FOR NATIONAL UNIFICATION (1912–1918) IN THE SOFIA MUNICIPALITY

Iliia Mechkov

.....27-45

СОФИЯ – ЦЕНТЪР НА БЕЖАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ ОТ ЗАПАДНИТЕ ПОКРАЙНИНИ <i>Людмила Зидарова, Елена Бугарчева</i>	
SOFIA – CENTER OF REFUGEE ORGANIZATIONS FROM THE WESTERN OUTLANDS <i>Liudmila Zidarova, Elena Bugarcheva</i>	47–57
НЪОЙСКИЯТ ДОГОВОР И АРМЕНЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ <i>Гоар Хнканосян</i>	
THE TREATY OF NEUILLY AND THE ARMENIANS IN BULGARIA <i>Goar Hnkanosyan</i>	59–77
НЕИЗВЕСТНИ СТРАНИЦИ ОТ ДЕЙНОСТТА НА АМЕРИКАНСКИТЕ МЛАДЕЖКИ ХРИСТЯНСКИ ОБЩЕСТВА В БЪЛГАРИЯ <i>Петко Мангачев</i>	
UNKNOWN SITES ON THE ACTIVITIES OF AMERICAN YOUTH CHRISTIAN SOCIETIES IN BULGARIA <i>Petko Mangatchev</i>	79–85
СТАРИННИ МЕСТНИ ИМЕНА ОТ ЦАРИБРОДСКО <i>Анна Чолева-Димитрова</i>	
ANCIENT PLACE NAMES OF TSARIBROD REGION <i>Anna Choleva-Dimitrova</i>	87–95
ЛАНДШАФТНАТА АРХИТЕКТУРА НА СОФИЯ ПРЕЗ 20-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК <i>Мария Гуркова</i>	
THE LANDSCAPE ARCHITECTURE OF SOFIA IN THE 1920S <i>Maria Gurkova</i>	97–110
АКЦИИ СРЕЩУ НЪОЙ: 1989–1997 Г. (ВЪЗРАЖДАНЕ НА ПРОТЕСТИТЕ НА 27 НОЕМВРИ ОТ МАКЕДОНСКАТА МЛАДЕЖКА ОРГАНИЗАЦИЯ) <i>Евгений Еков</i>	
ACTIONS AGAINST TREATY OF NEUILLY: 1989–1997 (REVIVAL OF PROTESTS ON NOVEMBER 27 FROM THE MACEDONIAN YOUTH ORGANIZATION) <i>Evgeniy Ekov</i>	111–129

ЧЕТЕНИЯ НА СОФИЙСКИЯ МУЗЕЙ

**100 ГОДИНИ НЬОЙСКИ ДОГОВОР:
НАЦИОНАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ
И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ ВЪРХУ
СОФИЯ И СОФИЙСКО**

Supplementum I

НЪОЙСКИЯТ ДОГОВОР И АРМЕНЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Гоар Хнканосян

Арменците, като един древен народ, по стечение на историческите обстоятелства населяват родината си, но и многобройни други страни. Разпръснати по света от векове, те трайно се установяват в близки и далечни на историческото си отечество земи. В България и на Балканите арменски общности има векове наред.

Целта на настоящето изследване е да се представи положението на арменската общност в България след края на Първата световна война (респективно Нъойския договор – между България и победителките от Антантата).

Нов етап в история на арменците по българските земи започва от възраждането на българската държавност след Руско-турската освободителна война 1877–1878 г. На 3 март 1878 г., в подписания мирен договор в Сан Стефано се визират решения и за българи и за арменци. За съжаление за арменците тези и последващи решения остават само на хартия докато българите, въпреки историческите превратности, успяват да изградят и утвърдят България.

Освобождението на България заварва сравнително малочислена арменска общност в по-големите градове като Пловдив, Варна, Русе, Шумен, Бургас, Силистра и други. В резултат на бежанските вълни, особено след кланетата в Османската империя през 1894–1896, 1915, 1922 г., числеността на арменците в страната се увеличава. Една част от арменците преминават през България и трайно се установяват в други страни, а тези, които остават в страната я възприемат като своя родина, живеят и творят с признателност към гостоприемния български народ. Част от бежанците остават завинаги с надеждата си, че някога ще се преместят в историческата си родина.

Като неразделна част от населението на млада България, арменците преживяват всички исторически моменти свързани с възходи и кризи в страната и участват във всичките войни, в които е въвлечена страната. Малко известен факт е, че освен в редиците на редовната войска, онези арменци, които нямат българско поданство към момента на започването на Балканската война образуват доброволческа рота (над 270 души) и се сражават на страната на България в редовете на Македоно-одринското опълчение под командването на легендарния Антраник Озанян и Карекин Нъжде. Така, арменската общност губи свои синове,

Обр. 1. Изглед на арменската църква „Св. Богородица“ в София намираща се на площад „Св. Неделя“ от ок. 1620 до 1934 г. (Буклет за Официално откриване и освещаване на паметна плоча на мястото, където над 300 години е действала Арменска апостолическа църква „Св. Богородица“ в София, 26 септември 2017 г.)

храбри войници, било като поданици на България в редовната ѝ войска или като доброволци.

Годините на Първата световна война за арменския народ са апокалиптични. Преживял през вековете безброй нашествия, войни и изгнания арменският народ през 1915 е подложен на тотално физическо унищожение. През нощта на 24 април (по стар стил 11 април) 1915 в столицата на Османската империя, в рамките на която се намират по-голямата част от историческите арменски територии, Истанбул, са арестувани над 800 души от арменската интелигенция. На тази символична дата понастоящем се споменава паметта на убитите над милион и половина невинни жертви през 1915–1918. Под претекст за опазване на живота им, голяма част от арменците са подложени на насилствена масова депортация от домовете си към пустинята Дейр ез Зор, по пътя за която те намират смъртта си.

Мудроското примирие сключено между Османската империя и Антантата в пристанището Мудрос на 30 октомври 1918 година е глътката въздух, която позволява на малцината оцелели арменци да се завърнат по родните си места преди да ги напуснат завинаги. Отчаяни, изстрадали и по чудо останали живи, те се опитват да започнат нов живот в опустошените и ограбените си домове без семейство, роднини и съседи.

Постоянните борби за надмощие между отделните държави водещи до неясноти по отношение на арменците и земите им, както и последвалата Гръцко-турската война (1919–1922 г.) карат оцелелите да търсят спасение извън пределите на разпадащата се империя. Осъзнали, че оставането им по родните места може да им коства живота, те поемат на път, към неизвестното, почти без вещи и имущество.

България, участваща във войната и подписала Ньойския договор на 27 ноември 1919 г., въпреки тежкото следвоенно положение, отваря границите си и приютява стотици хиляди бежанците. Част от тях не остава в страната, а се насочва към други близки или по-далечни държави. Но, отворените граници на

страната в онези години, през които се спасяват арменците е исторически факт, за който самите бежанци и техните потомци помнят и са благодарни.

Численост на арменците в България до Първата световна война

Първите повече или по-малко точни статистически сведения за числеността на населението на Българското княжество и по-специално, за арменците, се отнасят към началото на 80-те години на XIX век. Според официалните данни в българското Княжество към края на 1880 г. има 3 837 арменци от общо 2 007 919 жители на 62 776,8 кв. км. територия. В основната си част арменците са концентрирани в такива големи градове на княжеството като Варна (1505 души), Шумен (922 души), Русе (863 души), Силистра (357 души) и др. (Преброяване 1884: III и IV).

В Южна България, или както тогава се нарича, Източна Румелия, с територия 35 208 кв.км., през 1880 г. има 815 513 жители, от които 1306 арменци (Официална статистика 1880: 80). Арменците подобно на сънародниците си в Княжеството, живеят в такива големи градове като Пловдив (806 души), Сливен (176 души), Татар-Пазарджик (152 души), Бургас (72 души) и други.

Във всичките горепосочени градове те живеят компактно, имат стари църкви, при някои от които действат народни арменски училища.

След Съединението на 6 септември 1885 г., при преброяването на населението на Княжество България на 1 януари 1893 година се дават показатели за домакинства по род, население по месторождение, вероизповедание, „матерен език“, поданство, грамотност и женитба, т.е. липсва показател народност. Интересно е да се отбележи, че за арменците в данните по вероизповедание и по майчин език има известно разминаване в броя. За отбелязване е, че в статистическите данни се посочват „армено-григорианци“¹ (което предположително изключва арменците-католици или евангелисти).

Таблица 1

според преброяването на населението в Княжество България през 1893 година
(Преброяване 1897 : 18-19, 26-27)

Показател	мъже	жени	всичко
по майчин език: арменски	3 455	2 990	6 445
по вероизповедание: армено-григориани	3 482	3 161	6 643

През 1900 година броят на арменците, живеещи в България, достига 13 809 души (Статистически годишник 1911: 46).

¹ Армения първа през 301 година приема християнството като официална държавна религия при цар Дъртад III (287–330 г.), който заедно с народа е покръстен от Григорий Просветител (302–326 г.). В миналото често арменската църква е наричана *григорианска* по името на първия арменски католикос Григорий Просветител. Официалното наименование на Арменската църква е „Арменска апостолическа православна църква“, тъй като в Армения са проповядвали апостолите св. Тадей и св. Вартоломей.

Таблица 2

*според преброяването на населението в Княжество България през 1905 г.
(Статистически годишник 1911 : 44–45, 48, 50)*

Показател	в градовете	в селата	мъже	жени	ВСИЧКО
по народност: арменци	12 532	1 646	7 999	6 179	14 178
по майчин език: арменски	11 967	1 504	7 681	5 790	13 471
по вероизповедание: армено-григориянци	11 193	1 429	7 073	5 549	12 622

От приведените данни следва, че от определящите се като арменци по народност една сравнително малка част – около 700 души, за роден език (вероятно който най-добре владеят) посочват не арменския, а 1556 души изповядват по-различно от армено-григорианското вероизповедание.

**Численост на арменците след Първата световна война
и бежанската вълна от 1922 г.**

В резултат на войната между Гърция и Турция (1919–1922 г.) в България се спасяват арменци от вътрешността и европейската част на разпадащата се империя. Правителството на Александър Стамболийски, със съгласието на цар Борис III, въпреки тежкото икономическо положение на страната, приема над 20 000 арменски бежанци.

Създадените по градове от местните арменци Комитети за бежанците, с централно ръководство в столицата, синхронизират с правителството настаняването на бежанците. От влизането им през границата в Свиленград се насочват към Шумен, Хасково, Карнобат, Стара Загора, Нова Загора, Пазарджик и др., поради съществуващата временна забрана за пребиваването им в големите градове като София, Пловдив, Варна, Бургас и Русе с цел избягване на напрежението за осигуряване на подслон, работа и други.

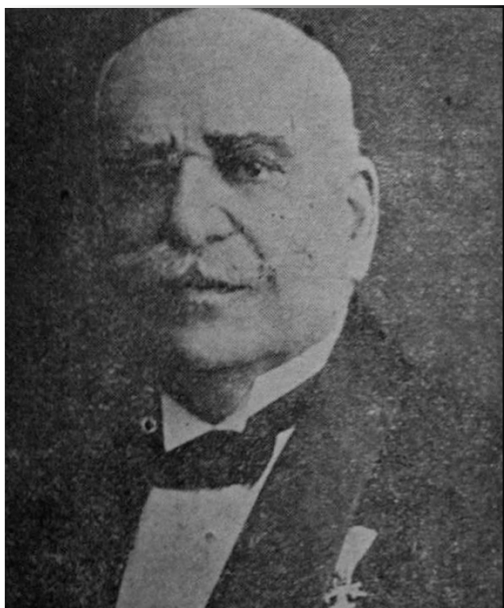
Според данните на официалната статистика цялото население на България през 20-те години на XX век е както следва: през 1920 г. е 4 846 971 души (за сравнение през 1910 е 4 337 513), през 1926 година е 5 478 741 души.

Съответно числеността на арменците също се увеличава:

Таблица 3

*по данни от преброяването на населението в Българското царство
през 1920 и 1926 г. (Статистически годишник 1930 : 26)*

Показател		1920	1926
вероизповедание: Армено – григорианско	Мъже	5628	12904
	Жени	5220	12498
	Всичко	10848	25402

Обр. 2. Доктор Бедрос Орманян
(по Масис 1934: 143).

През 1922 г. в страната пристигат над 20 000 бежанци арменци: мъже, жени, деца, старци и сираци от различни краища на Турция. Основно са от Мала Азия: Бардизаг (Оваджък), Бандърма, Енидже, Ески Шехир, Ченгелер, Сълез и от Източна Тракия: Малгара, Родосто, Одрин, Чорлу и други. Те са посрещнати със съчувствие от българския народ, а местните арменци се стараят да организират подслона им.

Първоначално бежанците се настаняват в местните училища. По страниците на тогавашните вестници се намира подробна информация за дейността на Комитетите по места. Така например, от вестник „Хайастан“ се научава, че в столицата са събрани 70 000 лева, които са разпределени между градовете Бургас, Сливен, Ямбол, Стара Загора, Пазарджик и Плевен.

В Пловдив местния Комитет осигурява за нуждаещи се всеки ден топъл чай, два пъти топло ядене и по половин хляб на глава (в. „Хайастан“, бр. 296 от 18.X.1922 г.). Арменския червен кръст осигурява медицинска помощ за бежанците. Местните лекари Орманян, Товмасян, Тютюнджян лекуват безплатно, а Орманян дори в болницата си предоставя две легла с безплатно лечение и осигурена храна (в. „Хайастан“, бр. 299 от 28.X.1922 г.).

Местните Комитети за бежанци подпомагат не само материално, но и се грижат за последващото им настаняване, намиране на работа, придобиване на българско гражданство, като последното продължава повече от десет години. Арменските бежанци дълги години притежават нансенови паспорти, а това особено за работническото съсловие е важен момент, защото при икономическа криза те са сред първите уволнени (Гилигян 1998: 39). Нещо повече, при проверки от инспекцията по труда се изписват забележки да се заменят работниците с нансенови паспорти с български поданици. Това за щастие, не винаги е приложимо. Например в основаното от Саркис Ованесян, Хайгашот и Крикор Йокентерян, Арсен Топчян през 1925 г. дружество „Свила“ за производство на коприна в Хасково 29 са българи, а 27 са арменци с нансенови паспорти, но те са именно онези специалисти, въз основа на уменията на които е основано това предприятие².

Поради липса на точни статистически данни за пристигналите в периода 1921–1923 г. и останалите в страната арменци, смятаме за уместно тук да приведем сведения от изследващите въпроса автори. Есента на 1997 г., по повод 75 години от масовото приютяване в България на спасилите се от геноцида арменци, в София се проведе научна конференция, докладите от която са публикувани в

² Фирма „Свила“ АД, действаща и понастоящем, е с богат дългогодишен опит в производството на естествена коприна. Създадена е през 1925 г. с регистрацията на Южнобългарска копринено-предачна фабрика „Свила“ в Хасковския окръжен съд под № 275 от 12.II.1925 г.

сборника „Исторически, културни и литературни контакти между българи и арменци“ (Българи и арменци 1998). В това издание проф. Саркис Саркисян в своето съобщение „Българо-арменски връзки през вековете“ посочва, че през 1922 г. България приема около 50 000 арменци, като част от тях напускат страната с най-топли чувства и мисли за признателност (Саркисян 1998: 12). Агоп Гилигян в своето изложение „Арменските бежанци от 1922 година и арменският периодичен печат в България“, позовавайки се на доклад на Централната комисия за бежанците, в който е посочено, че през 1922 броят възлиза на около 20 000 души, допуска цифрата 25 000–27 000 души, като обобщаваща, че това е поради липса на точна статистика и продължаващия се приток през 1923 г., макар и с намалена интензивност (Гилигян 1998: 47). Агоп Гарабедян, в своята студия „Формиране на арменската общност и нейната роля в развитието на българската държава“ посочва, че тогава в България намират радушен прием десетки хиляди души, по-голямата част от които обаче продължават на запад (Гарабедян 2001: 248).

Макар, че няма точна статистика, тази цифра се посочва и в официалната кореспонденция между българските държавни институции през следващите години, когато се регулира статутът на бежанците с нансенови паспорти (Салтирова-Павлова 2016 : 107).

След преодоляването на първоначалните трудности, мнозина от бежанците, които не заминават за западни страни, остават по местата, в които са настанени. Сведения за тези населени места черпим от „Календар на българските арменци за 1941 година“ (Календар 1941: 137), в който е посочено, че свещениците от градовете с арменски църкви обслужват близките градове, в които живеят арменци, но нямат църкви. Съгласно тези сведения става ясно, че от края на 20-те до средата на 40-те години в България арменци живеят в:

Пловдив, Кричим, Първомай (до 1947 г. е Борисовград), Асеновград, Карлово, Хасково;
Варна, Провадия, Долен чифлик;
Русе, Разград, Оряхово, Свищов, Никопол, Лом, Видин, Горна Оряховица, Плевен;
Бургас, Созопол, Анхиало, Карнобат;
Шумен, Нови Пазар, Търговище, Дели Орман и др.
Сливен, Ямбол, Елхово, Кермен;³
Хасково, Кърджали, Харманли, Свиленград, Златен дол;⁴
Стара Загора, Нова Загора, Раднево;
Пазарджик, Пещера, Панагюрище;
Айтос (има църква „Св. Богородица“, но се обслужва от бургаския свещеник);
Добрич;
Силистра;
София.

³ Кермен в източника е посочен като „Керменли“.

⁴ Златен дол – МЗ № 2820/обн. 14.VIII.1934 г. – преименува гар.с. Гара Златен дол гар. с. Гара Злати дол; МЗ № 3389-II/обн. 22.X.1947 г. – обединява гр. Симеоновград и гар. с. Гара Злати дол в едно ново населено място – гр. Марица; Указ № 2521/обн. 20.XI.1981 г. – възстановява старото име на гр. Марица на гр. Симеоновград.

Авторът отбелязва, че към момента на издаването на календара е получена информация от София, Русе, Хасково, Пазарджик и Стара Загора, данните за останалите места не са проверени до излизането на календара, затова се дава информация, изготвена от издателя.

От изброените 44 населени места в последствие арменците постепенно се местят от по-малките градове, в които се заселват в началото на XX век в по-големите градове било поради женитба или като специалисти с висше образование.

По занятие бежанците са с характерните за арменци занаяти – обушари, дърводелци, железари, шивачи, часовничари, златари, търговци и други. Мнозина от новодошлите започват като работници в тютюневата, копринената, язмаджийската промишленост, предимно в предприятията на своите сънародници (Хасково, Пловдив и другаде).

Предприемачите успяват да основат работилници, някои от които прерастват впоследствие в солидни предприятия.

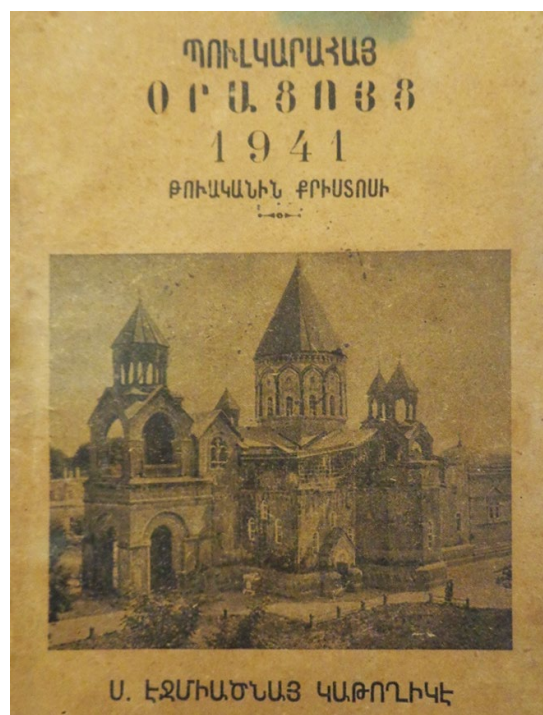
Сред бежанците са и представители на интелектуалния елит като например Саркис Пачаджян (1896 г., Родосто – 1980 г., София) автор на „Арменците в Родосто. 1606–1922“⁵ , редактор на вестник „Балканян мамул“, учител в столичното арменско народно училище.

Известно време в България живее и работи Агоп Мартаян, по-известен с турската си фамилия Дилачар. През 1926 г. той издава списание „Рахвира“ („Пионер“), което обаче няма продължение, за разлика от седмичния вестник „Мшагуйт“ („Култура“), който излиза в 12 последователни броя от април до юни 1928 г. През 1929 г. в София издава в превод на арменски литературни образци от съвременни английски автори събрани в книжка „От градината на Албион“. Високообразован, отлично владеещ над десет езика, за времето на пребиваването си в България, той преподава и в новосъздадения Свободен университет в София.

Тук, без да се спираме на други представители на интелигенцията, ще споменем само за част от дейността на друг интелектуалец – Кеворк Месроб (Хнканосян 2019: 368–383).

Прогимназия „Месробян“ в София

Кеворк Месроб, виден историк, педагог, филолог, общественик (род. на 30.IV./12.V./1881 г. в Бардизаг, обл. Никомидия – поч. на 17.IX.1948 г. в София), още

Обр. 3. Календар на българските арменци за 1941 г. (Снимка: Г. Хнканосян).

⁵ Първо издание на книгата е в София през 1929 г., а второто – в Бейрут през 1981 г.

в първите дни от пристигането си в страната през 1922 г., като член на Централния комитет за арменските бежанци, разбира, че има около 6000–7000 арменчета в ученическа възраст, които се разпръскват из всичките краища на България. Затова вижда остра необходимост от създаване на учебно заведение с пансион за да може да се съберат децата от различни места и да получат добро образование в арменски дух. Отлично запознат с всичките детайли на образователния процес и без да губи време, много скоро, с помощта на съмишленици, успява още през декември 1922 г. да издейства разрешение от българските власти за отваряне на училище. След намиране на подходяща сграда, през август 1923 г. в Пловдив тържествено се открива училището с пансион, в което са записани 5 пансионера и 100 ученици в дневна форма на обучение. На следваща година пансионерите са 20, а редовните ученици – 150 (Месроб-Танкарян б.г.: 119).

През втората учебна година инспекторът затваря учебното заведение под претекст, че в разрешителното е записано „... за арменците бежанци...“, а понеже бежанци вече няма, следователно институцията трябва да се затвори. След много срещи и писма е издействано затварянето да е с края на текущата учебна година.

Следват нови дълги преговори и многобройни заявления, докато К. Месроб успява да получи ново, по-широко разрешително за отваряне на образователна институция – прогимназия, прераснала после в гимназия с пансион и известна с името „Месробян“. От Пловдив през 1925 година училището се мести в столицата, в квартал Павлово.

Обр. 4. Прогимназия „Месробян“ в Павлово, София (Снимка: Г. Хнканосян от НАА, ф. 1388, оп. 2, а.е. 97).

От брошурата на гимназията, издадена 1931 г. в София са видни акцентите, на които се обръща специално внимание. Те са обединени в отделни раздели: среда, грижа за здравословното състояние, образование. Подробно се дават обяснения за начина на постъпване, стипендиите, пребиваване в България (за чуждестранните ученици), за ученическият и преподавателският състав, както и за двете награди, предоставени от доктор О. Лусинян от САЩ и братята Аждерян от София. В отделен параграф се обяснява за използването на едно от послед-

ните нововъведения в образователния процес – собствена машина за прожектиране на подвижни над 300 на брой картини и филми по история, география и друга научно-популярна тематика. Въведената в употреба в учебния процес още от края на 20-те години на миналия век модерна техника, казано на съвременен език „мултимедия“, още веднъж подчертава прогресивния характер и високообразователните цели на Кеворк Месроб (НАА: а.е. 94).

Много скоро прогимназията Месробян си създава репутация на висококвалифицирано учебно заведение, с дисциплина, всеобхватна учебно-педагогическа програма и със здрав народностен дух, каквато е била и целта на учредителя.

Учебно-образователната програма на прогимназията, а в последствие и гимназия „Месробян“ е призната от Министерството на народното просвещение и обхваща 4 години основно, 3 години прогимназиално и 5 класа гимназиално образование.⁶

За кратко време гимназията става известна извън пределите на Балканските страни. Под своя гостоприемен образователен покрив той събира ученици от България, Румъния, Гърция, Югославия, Турция, Сирия, Ливан, като пансионерите учат почти безплатно, благодарение на настояниците на училището и добродетелните сънародници. Това особено важи за оцелелите от геноцида, но осиротели деца, за които обучението е напълно безплатно. Първите випускници на столичното училище през 1926 г. са 8 момчета и 1 момиче.

От статия в арменския парижки вестник „Харач“ става ясно, че завършилите гимназия „Месробян“ без проблеми са приети в Парижкото търговско висше учебно заведение, в Бейрутския медицински университет, в университети в Канада, САЩ, както и в различни български висши учебни заведения (в „Харач“, бр. от 19.II.1930 г.).

Обр. 5. Преподавателския състав на „Месробян“. На първия ред в средата е директорът и основател Кеворк Месроб (Снимка: Г. Хнканосян от НАА, ф.1388, оп. 2, а.е. 97).

⁶ В книгата си „Арменците в София“ М. Бохосян посочва, че гимназията действа от 1929 г. и то само две години (Бохосян 1999: 41), което категорично е неточно сведение, защото във в. „Харач“, бр. от 19.II.1930 г. (изд. в Париж) пише, че вече 2 поредни години има випускници на гимназията.

Разработената и приложена от основателя директор разнообразна и всеобхватна програма, освен държавните изисквания, дава образование и възпитание на ненадминато високо ниво.

След затваряне на гимназията в столицата през 1937 г., Кеворк Месроб, с присъщата си упоритост и желание да приобщи към родния език, традиции и култура подрастващото поколение, продължава да учителства в арменските училища основно в Хасково и Бургас.

Обществена организационна дейност – землячески дружества

За новодошлите през 1922 г., както и за живущите в страна отпреди това арменци, важна е връзката със сънародниците. Децата основно посещават арменски народни училища, а младежите и по-възрастните обикновено членуват в различни организации. Взаимната поддръжка и участие в общностния живот е неразделна част от ежедневието.

За разлика от спортни, туристически, милосърдни или други организации интересно е да се спомене за земляческите дружества, които в наши дни вече не съществуват.

Преселилите се в България арменци, понякога добре се познават помежду си поради факта, че са от един и същ град или район. С времето те организират землячески дружества с цел взаимно да си помагат, а също така да съдействат на съгражданите си от родните им градове и села. Средно численият състав на такъв съюз е 80–100 души, годишният бюджет 8000–15 000 (тогавашни) лв. Освен това по различни поводи се учредяват специални фондове, които успяват целево да съберат солидни суми. Приходите на съюзите са предимно от членски вноски и дарения. Организираните мероприятия са семейно-землячески вечеринки, излети, театрални представления, томболи и други традиционни за времето мероприятия, които отчасти също са източник на доходи.

Родените и живели в Малгара арменци на 1.1.1919 г. в Пловдив учредяват земляческо дружество „Мамигонян“, наречено на името на училището в града, от където и се познават повечето от младежите – инициатори за създаване на обединението. Целите на дружеството са: *„Да се помагат морално и материално както връщащите се от изгнание арменци, така и местните бедстващи; при нужда да се подпомагат малгарци от Пловдив за справедливо спазване на правата им; в случай на емиграция на малгарци към новообразуваната Арменска република – да се подпомагат финансово тези, които нямат средства...“* (СДА: 215). За отбелязване е, че те, освен на своите земляци помагат и на пловдивското арменско училище, и на училището „Мхитарян“ в Пловдив, като даряват на всяко по 4192 лв. За пострадалите от земетресението в Александропол (днес гр. Гюмри в Армения) дружеството отваря дарителска сметка като събраните средства 5000 лв. изпраща на бедстващите.

Една от последните дейности на този съюз е издаването през 1943 г. на книгата на Вартан Хошигян *„Арменската колония в Малгара (1610–1922)“* (Библиография 2008: 61; Малгара 2014: 150).

В София, независимо от подобната организация в Пловдив, през 1928 г. се учредява землячески съюз на арменците от Малгара „Вартан Мамигонян“ (СДА:

215; Масис 1934: 271; Бохосян 1999: 48).⁷ За връх на дейността на членовете на това обединение може да се посочи създаването на Кооперативна арменска банка „Тракия“, по-късно превърнала се в Народна банка „Тракия“. Учредена на 25.VII.1931 г. от 40 души с по 100 лв. вноски, тази банка подпомага много сънародници, занаятчии и дребни търговци, да развият своята дейност (Малгара 2014: 149; Бохосян 1999: 48).

В София напр. съществуват още няколко землячески дружества като „Таранакхяц Гамах–Себух“ – на някогашните жители в арменските области Таранакхяц и Гамах (СДА: 217).

С добре организирани прояви главно в областта на литературата и културата се отличава земляческият съюз на истанбулските арменци „Бедрос Дурян“, основан през 1930 г. (СДА: 219).

Организираните от дружествата и съюзите мероприятия целят да допринесат за културното и духовното развитие, да спомогнат на нуждаещите се, да сплотят съмишлениците. Чрез своята обществено полезна дейност дружествата поддържат националния дух, разпространяват арменската култура, а впоследствие удовлетворят и потребностите на своите членове за развлечение и забава.

Лекциите, театралните представления и вечеринките са най-популярните мероприятия за времето си. Сред основните мероприятия за събиране на средства, без които не могат да се реализират някои от целите на организациите са любителските театрални представления и вечеринките и, или баловете.

Книжнина

Книгоиздаването сред арменците започва да се разпространява след излизането на бял свят на първата арменоезична книга през 1512 г. във Венеция.

В България, няколко години след Освобождението, започват да се печатат книги на арменски език, като две трети от издадените книги се падат на периода 1918–1944 г.. София и Пловдив са градовете, в които работят арменските издателства, докато в миналото такива са действали и във Варна, Русе и Шумен.

Прегледът на заглавията на арменските книги от 20-те години до почти средата на 40-те показва, че в жанрово отношение те са много разнообразни. Наред с художествената литература се издават песнопойки, исторически изследвания, учебни помагала, годишници и други.

На първо място сред художествената литература трябва да се отбележат романите. Сред тях в голямо количество излиза написаният през 1933 и преведен през 1935 г. исторически роман за самоотбраната на арменците от Франц Верфел „Четиридесет дни на Муса даг“ (превод от немския оригинал на Ервант Антреасян (изд. в София през 1935 г., т. I – 466 стр., том II – 490 стр.). В шест тома от по около 300 стр. излиза „Граф Монте Кристо“ от Александър Дюма (изд. София в 1937–1938 г.). От Мишел Зевако са издадени „Децата на римския папа“ (в София през 1934 г.), „Рицарят на Рагестан“ (в София през 1935 г.) и „Двореца на чудесата“ (в София през 1935 г.). Сред разказите и комедиите заслужават внимание

---

⁷ М. Бохосян посочва за година на основаването 1934 г., което не съответства на официалните документи в СДА.

„Разкази“ на Ги дьо Мопасан (изд. в София през 1926 г.), Етел Войнич „Стършел“ (изд. София през 1940 г.).

Художествените произведения, дори по-обемните като романите преди да излязат в самостоятелна книжка понякога се публикуват на части във вестниците. Подлистниците обикновено се дават в долната част на трета и четвърта страница на изданието като страниците на разказите или романите следват строго последователно своя собствена номерация.⁸ През 1929 г., в броеве от 89 (от 10.V.1929 г.) до 179 (от 8.VIII.1929 г.), столичният вестник „Аракс“ отпечатва роман за авантюристическо пътуване „*Михаил Строгов*“ от Жул Верн. Сред подобни подлистници, издадени в последствие като самостоятелни книжки, са романите: „*Валентина*“ на Жорж Санд в превод от В. С.⁹ (изд. в София през 1941 г.), препечатан от вестник „Азад хоск“ (изд. в София през 1941 г.); „*Камо градеши*“ („*Quo Vadis*“), на Хенрик Сенкевич в превод Ошин¹⁰ (изд. в София през 1942 г.), препечатан от вестник „Азад хоск“ (изд. в София през 1941 г.); романът „*Тарзан и Железния човек*“ на Едгар Райс Бороу в превод от Арам Хадавян, (изд. в София през 1936 г.), печатан и като подлистник във вестник „Азад хоск“ (изд. в София през 1936 г.) и други.

Преводите са предимно на западноевропейски автори, макар че рядко се срещат и от други като „*Най-добрия подарък*“ на Л. А. Чарской в превод от Х. Еганян (изд. Русе през 1922 г.), „*Унгарски приказки*“ в превод от Агоп Паруни (Марашлиян) (изд. в Пловдив през 1933 г.), „*Дванадесетте стола*“ на И. Илф и Е. Петров (изд. в София през 1937 г.), Антинеос И. Гасиани „*Роман из живота във Византия*“ (София, 1941). От български език, по обясними причини, рядко са преводите. През периода излизат „*Разкази*“ на Елин Пелин в превод от Агоп Марашлиян (изд. в Пловдив през 1931 г.), „*Бай Ганьо*“ на Алеко Константинов в превод от М. Андонян (изд. в София през 1926 г.) и комедията „*Вражалец*“ на Ст. Л. Костов (изд. в София през 1934 г.). Стихосбирките са сравнително малко като количество. Комедиите и трагедиите се отпечатват в самостоятелни книжки или съчетани по две или по три. Те са търсени предимно от арменските любителски състави, които тогава са много разпространени. Авторите на пиесите са както местни, така и популярни арменски писатели или известни чужденци. Например от Аркос (истинското име на автора е Агоп Агасян, а друг псевдоним е Д`Аркос) са издадени комедията в две действия и една картина „*Дадената от Бог невеста*“ (изд. в София през 1939 г.) и хумористичният разказ из арменския живот „*Опашатата звезда*“ (изд. в София през 1939 г.). Поредица от театрални творби: „*Души на заник*“ на Гаро Мехян (изд. в София през 1926 г.) и пиесата в три действия „*Вавилонската кула*“ на Левон Шатърян (изд. в Пловдив през 1937 г.). „*Една мисия в Дзабълвар*“ (изд. в Пловдив през 1937 г.), както и други произведения на арменския класик Ервант Одян излизат в осем самостоятелни книжки предимно в София през 1936 г. и по една през 1937, 1939, 1941 и 1942 г. Вечно актуалните „*Високопочитаемите просяци*“ (изд. в София през 1938 г.) и „*Бай Багдасар*“ (изд. в София през 1936 г.) на друг арменски класик – Агоп Баронян –

⁸ В библиотеката „Красирац“ в Пловдив понастоящем могат да се намерят събрани книги от подлистници.

⁹ Инициали на Вецигян Сурен, преподавател и директор на Пловдивското арменско народно училище.

¹⁰ Ошин е псевдоним, истинското име на преводача е неустановено.

също са в помощ на любителските театри и са неотменна част от репертоара им през годините. Нехудожествената литература има важно значение за запазването на историческата памет и нематериалното богатство. Сред тях с историческа стойност са летописните книги за арменците от Родосто и Малгара. Саркис Пачаджян пише и издава „Арменците в Родосто, 1606–1922“¹¹ (изд. в София през 1929 г.), Вартан Хошикян е автор на „Арменската колония в Малгара 1610–1922“¹² (изд. в Пловдив през 1943 г.), Агоп Агасян пише „Арменската колония в Адриано-пол“¹³ (изд. в Пловдив през 1935 г.).

Обр. 6. Ръкопис на „Арменската колония в Малгара 1610–1922“ от Вартан Хошикян (Снимка: Г. Хнканосян, ЛА).

Юбилейните книжки заслужават особено внимание. Малки по обем те дават синтезирани ценни сведения за личността или организацията във връзка с годишнината на която е посветено съставянето. Освен биографични данни, честваната годишнина на дадена личност е повод за поздравителните адреси, които съдържат оценка за дейността и творчеството на юбиляра. За организациите, съответно книжките съдържат сравнително изчерпателна информация за членовете и дейността ѝ, макар да е за кратък срок. Достигналите до нас такива книжки обикновено обобщават пет, десет, петнадесет или двадесет годишна дейност на определено дружество. Сред такива може да се отбележат с особен принос книжката за Общоарменския благотворителен съюз Парекордзаган от Хрант Храхан „Съюз – Чудотворец“ (изд. в Пловдив през 1936 г.), от Кеворк Месроб „Юбилейна книга за архиепископ Степанос Ховагимян...“ (изд. в София през 1931 г.), за самия Кеворк Месроб „Юбилейна книга за 30-годишната литературна и 25-годишна учителска дейност на Кеворк Месроб“ (изд. в София през 1929 г.). Особено ценен се оказва „Кратък очерк върху 20 годишната дейност на

¹¹ Второто издание на книгата е в Бейрут през 1981 г.

¹² Издание на съюза „Мамигоня“ на арменците от Малгара, живущи в Пловдив.

¹³ Издание на Земляческото дружество „Аршакунянц“ на арменците от Одрин.

Обединения съюз „Вахан Мануелян – любители на изкуството 1905–1925“ (изд. в Пловдив през 1925 г.)¹⁴, поради липса на други странични извори за този съюз. Годишници-алманаси съдържат много ценни сведения за арменците в България до 30-те години на XX век. През 30-те години такива годишници са софийските „Масис“ – първа година (1934) и втора година (1935) – съставени от Армен Севан¹⁵; както и пловдивският „Витош-Арарат“, излязъл от печат през 1935 г. под съставителството на Дикран Мардиросян, редактор на вестник „Парос“ (годишник I, но няма втори и т.н.). Съдържанието им, разпределено в раздели, дава полезна информация за различните сфери от живота на арменската общност в страната. Интересни материали има по въпросите на културата, историята, спорта, училищния живот, икономиката, биографични данни за отделни личности и семейства, литература и други. Те са почти единствен източник за арменските структури по градове, за търговците и фабрикантите, за новаторите в икономиката на страната. Своеобразни информационни справочници за своите съвременници, в днешно време те са безценни източници на имена и факти.

Наречени от съставителите „годишници“ можем да предположим, че първоначалната идея на сборниците е била да излизат ежегодно и да съдържат обобщаваща информация за дадена година, но по неизвестни нам причини те нямат продължения. Всяка от двете книги на „Масис“ и единствената на „Витош-Арарат“, със съответно по 320, 282 и 345 стр., съдържат раздели за историята на арменците по българските градове, за видни български личности, за изявени арменци съвременници с принос за България, творби на местни арменски писатели и поети и други.

Годишниците на Т. Разгратлян излизат през 1924 и 1926 г. със заглавия „Алманах за 1924 високосна година на арменците в България“ и „Алманах за арменците в България за 1926 г.“ с по 72 и 160 стр. В книгата за 1926 г., разположени на почти 60 стр., са реклами за най-различни магазини, хотели, занаятчии, производители и други предприятия или частни лица, предимно арменци. За сметка на това, исторически, литературни и други сведения са много по-оскъдни.

Т. Разгратлян съставя и публикува джобни календари в периода 1921–1946 г. с по 32, 48, 60 стр.

Сред разнообразните заглавия, за отбелязване, е че се издават и други книги, нехудожествена литература, с цел да се помогне на ежедневната дейност на сънародниците. Така през разглеждания период в помощ на предприемачите се издават книжките „Произход и същност на кооперативните сдружения“ от А. Халъджян (изд. в София през 1931 г.), „Кооперация. Кратко ръководство“ с автор Вахан Тотомянц, превод от руски Оник Мхитарян (изд. в София през 1933 г.) и др.

За нуждите на учениците след края на Първата световна война продължават да се грижат преподавателите, като стават автори на учебни помагала. Дългогодишният педагог К. Месроб е автор на „История на арменците“ за различни класове (изд. в София – 3 книги са отпечатани през 1934 г., а две през 1941 г.), както и своеобразната христоматия-енциклопедия в 6 части „Хайгаран“ (изд. в София

¹⁴ Тук заглавието на това издание, както и на останалите книги се дава по описа в Библиография 2008: 39.

¹⁵ Истинското име и фамилия на съставителя и редактора на този годишник е Ховханес Деведжиян (вж. Библиография 2008: 56).

Обр. 7. „Хайгаран“
(Снимка: Г. Хнканосян)

през 1931 г.) с материали за арменска история, литература, география и много други. Сурен Вецигян, директорът на Пловдивското арменско народно училище, е автор на три христоматии „Лъчи“ за IV, V и VI учебни години (изд. в Пловдив – IV и VI части през 1936 г., а V част през 1937 г.) и книгите „Знаменити арменски книжовници от V-XIV“ (София, 1943) и „Исус обича децата: вероучение“ (изд. в Пловдив през 1937 г.), а Правописният речник, макар и малък по обем, има три издания (в Пловдив през 1937, 1939 и 1940 г.).

С голям принос е дейността на високообразованите за времето си преподаватели отци от Арменското училище на Виенската мхитаристка конгрегация в Пловдив (1928–1947 г.). Отец Хамазасп Воскян издава четири книги „Учебник по арменска история“ за долен и горен курс (в Пловдив през 1940 г.) и „Кратък учебник по арменска история“ (в Пловдив през 1937 и 1940 г.).

Отец Кеворк Панчигян е автор на редица комедии за ученици в едно или две действия като напр. „Двама глупави слуги“, комедия за смесена група в едно действие (изд. в Пловдив през 1934 г.), „Осменият пристав“ – за юноши (изд. Пловдив през 1934 г.), „Домакинята“ – за момичета (изд. в Пловдив през 1938 г.), „Рождената годишнина на обуцаря бай Симон“ (изд. в Пловдив през 1934 г.) и други. Тези книжлета образуват поредицата „Театрална библиотека“.

С цел запознаване на децата с чуждестранна литература отец Епрем Бохосян, също от Мхитаристкото училище, превежда няколко книжки от немски. Сред тях са интересните и нравоучителни повести „Мелине или нямото момиче проговорва“ (изд. в Пловдив през 1937 г.), от Кристоф Шмидт „Готфрид, малкият отшелник“ (изд. в Пловдив през 1939 г.). Отец Х. Зартарян превежда от английски „Рибарят Урушима“, а Крикориг от български „Златното ключе“ в една книга (изд. в Пловдив през 1932 г.). Освен преводите, Отец Х. Зартарян е и автор на няколко учебника по граматика.

С чисто културно-възпитателска цел са написаните от Сурен Вецигян две книги: „Напътственик за родители“ и „Напътственик

Обр. 8. „Приключенията на малкия Мук“ от Вилхелм Хауф в превод от К. Терзян, Пловдив, 1944 г. (Снимка: Г. Хнканосян)

за младежи“ (изд. в Пловдив през 1942 г.). Интересно е да се отбележи, че засегнатите теми, както и съветите в тези своеобразни ръководства звучат актуално и днес. Напр. във втората книжка има раздели: как да се избере работата/професията; условията за успеха; правила за поведение; правила за приятелство; как да се избере съпруг/а; как да се използва свободното време; кино; вредите от алкохола. Прочита им остава с впечатление, че са писани наскоро, а не преди седемдесет години.

През този период продължават да се печатат и сборници с песни „Нова сбирка на арменски песни“ (изд. в София през 1926 г.), „Училищна песнопойка. Китка I“ (изд. в Пловдив през 1934 г. от Мхитаристкото училище) и други.

Заклучение

Накрая можем да обобщим, че от 1925 до 1940 г. са сравнително спокойни години, без войни, когато страната се възстановява, а наред с нея се съживяват и арменците. Въпреки трудностите свързани със стъпването на крака на над 20 000 души, уреждането на гражданството, намирането на работа и други, се забелязва активизиране на общността. Възражда се културният живот, продължава книгоиздаването, появяват се нови заглавия сред периодиката. Утвърждава се и повече от десет години действа прогимназията (известно време дори като гимназия) на Кеворк Месроб в столичния квартал Павлово. В Пловдив от 1928/1929 учебна година две десетилетия действа училището на Виенската мхитаристската конгрегация. Активно работят дружествата, съюзите, творческите състави. Предприемачите със своите предприятия допринасят за икономиката и славата на страната, като същевременно на благотворителен принцип помагат и съдействат на сънародниците си. Може да се каже, че това са годините, през които арменците в България изживяват своеобразен възход в областта на културата, издателската и образователната дейности, които в последствие не се повтарят. Това е време на сравнително компактно живущи в даден град арменци, сплотени на доброволни начала около разнообразните мероприятия на общността и най-вече добре владеещи родния си език. Впоследствие постепенно всичко това се губи по разни причини.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Библиография 2008: Библиография на арменските книги, издадени в България. Съст. Н. Касабян, А. Гилигян. Пловдив, 2008.

Бохосян 1999: М. Бохосян. Арменците в София. София, 1999.

Българи и арменци 1998: Исторически, културни и литературни контакти между българи и арменци. Под. ред. на С. Саркисян. София, 1998.

Гарабедян 2001: А. Гарабедян. Формиране на арменската общност и нейната роля в развитието на българската държава. – В: Българи и арменци заедно през вековете. Съст. Г. Хайрабедян. София, 2001, с. 231–272.

Гилигян 1998: А. Гилигян. Арменските бежанци от 1922 година и арменският периодичен печат в България. – В: Исторически, културни и литературни контакти между българи и арменци. Под. ред. на С. Саркисян. София, 1998, с. 33–46.

Малгара 2014: Малгара: летопис за живота на арменците 1610–1922. Съст. Х. С. Чалгъджян, Х. С. Давидян-Ерниасян. Русе, 2014.

Преброяване 1897: Общи резултати от преброяването на населението в Княжество България на 1 януари 1893 г. София, 1897.

Саркисян 1998: С. Саркисян. Българо-арменските връзки през вековете. – В: Исторически, културни и литературни контакти между българи и арменци. Под. ред. на С. Саркисян. София, 1998, с. 1–16.

Салтирова-Павлова 2016: К. Салтирова-Павлова. Архивни документи от 20-те години ХХ в. и сведения за арменските бежанци в Българи. – В: Престъпленията против човечеството и тяхното отражение през ХХI век (Научна конференция с международно участие, посветена на 100-годишнината от Геноцида над арменците, София, 5–6 юни 2015 г.). София, 2016, с. 102–120

СДА, ф.3к, оп.1, а.е. 215.

СДА, ф.3к, оп.1, а.е. 217.

СДА, ф.3к, оп.1, а.е. 219.

СГ 1911: Статистически годишник на Българското царство, 1910 г. София, 1911.

СГ 1930: Статистически годишник на Българското царство, 1929–1930 г. София, 1930.

Статистика 1880: Официална статистика на източнорумелийското население. Пловдив, 1880.

Хнканосян 2017: Г. Хнканосян. Организационният живот на арменската общност в България от Освобождението до края на Втората световна война. – В: Хармония в различията. Съст. Ж. Назърска, С. Шапкалова. София, 2017, с. 281–294

Хнканосян 2019: Г. Хнканосян. Живот и дейност на Кеворк Месроб в България. – В: Хармония в различията. Съст. Ж. Назърска, С. Шапкалова. София, 2019, с. 368–383.

На арменски език

Брошура 1931: *Գրքուր Մերնուցիւնի ձեւիւնիւն*, Սոֆիա, 1931 [Брошура на гимназия „Месробян“. София, 1931].

В. „Аракс“ (София) թերթ «Արաքս». Սոֆիա, № 89/10.V.1929 – № 179/8.VIII.1929.

В. „Хайастан“ (София) թերթ «Հայաստան». Սոֆիա, 1922.

В. „Харач“ (Париж) թերթ «Յարաչ». Փարիզ, 19.II.1930.

Календар 1941: *Պլուցիւնիւն օրացոյց 1941 թուիւնիւնի Բրիտանիա*. Սոֆիա, 1941 [Календар на българските арменци за 1941 г. София, 1941].

Масис 1934: «Մասիս» տարեգիրք 1934 [Годишник „Масис“, 1934 г.].

Месроб-Танкаранян б. г.: Մ. Մերնուց-Թանկարանյան. *Պատմութիւնն յուլուսիւնիւն յարմարիւն*. Բ հատոր. (ձեւագիր). [М. Месроб-Танкаранян. История на арменските училища в България. Т. II. (Машинописен ръкопис). Без година.]

НАА – Национален архив на Армения фонд 1388, опис 2, а.е. 86, 88, 94 [National Archives of Armenia Fund 1388, Description 2, a.e. 86, 88, 94].

S U M M A R Y

THE TREATY OF NEUILLY AND THE ARMENIANS IN BULGARIA

Goar Hnkanosyan

The Armenians, as ancient people, have inhabited their homeland, but also numerous other countries, due to the confluence of historical circumstances. Scattered around the world for centuries, they settled permanently in lands near and far from their historical homeland. There have been Armenian communities in Bulgaria and the Balkans for centuries. The aim of the present research is to present the situation of the Armenian community in Bulgaria after the end of the First World War (respectively after the Treaty of Neuilly – between Bulgaria and the victorious countries of the Entente). A new stage in the history of the Armenians on the Bulgarian lands began with the revival of the Bulgarian statehood after the Russo-Turkish War of Liberation 1877–1878. On March 3, 1878, in the peace treaty signed in San Stefano, decisions were made for both Bulgarians and Armenians. Unfortunately for the Armenians, these and subsequent decisions remain only on paper, while the Bulgarians, despite the historical vicissitudes, managed to build and consolidate the Bulgarian state. The Liberation of Bulgaria found a relatively small Armenian community in the larger cities such as Plovdiv, Varna, Ruse, Shumen, Burgas, Silistra and others. As a result of the waves of refugees, especially after the massacres in the Ottoman Empire, in 1894–1896, 1915, 1922, the number of Armenians in the country increased. A part of the Armenians passes through Bulgaria and permanently settle in other countries, and those who remain in this territory perceive it as their homeland, live and work with appreciation for the hospitable Bulgarian people. Some of the refugees stay forever with the hope that they will one day move to their historical homeland.

Ключови думи: София, арменци, арменски организации, гражданска ангажираност
Key words: Sofia, Armenians, Armenian organizations, civic engagement

A B T O P

Д-р Гоар Хнканосян
Институт за балканистика с Център по
тракология „Проф. Александър Фол“ – БАН
ggoar@abv.bg

Goar Hnkanosyan, PhD
Institute of Balkan Studies and Centre of
Tracology at the Bulgarian Academy of Sciences
ggoar@abv.bg

